

SZAKOLCZAY LAJOS

*Vers, líraiság, emlékezés**Bolyongás Sütő András életművében*

a fölütésként furcsán hangozhatik is, ki gondolná, hogy Sütő András prózái és drámái hangulatteremtő mámorukban, idevéve az író lírai nyelvkezelését, valamiképp rokonságot mutatnak a – műfajon inneni és túli – verssel. Hogy az egyes prózai művek (novellák, regények, esszék) kisebb-nagyobb részletei s kiváltképp a poétikus dialógusaik révén szinte hosszú verssé emelkedő drámák majdnem – Határ Győző szava – „költeményes költeményeknek” olvashatók, elsősorban a belülről megnyíló, a világot magán érzelmileg átáramoltató személyiségnek köszönhető.

Sütő a költő? Igen. Nincs az a tréfálkozó, akár az anekdota aranyvizeiben megmerülő hang, amely el tudná fedni eme alapállás (alapérvzés) artistikus báját. Az archaikus emlékezetbe merülő képteremtő otthonosság – Illyés Gyula mondotta volt épp a marosvásárhelyi írónak ajánlott versében: „A kép a legcáfólthatatlanabb beszéd” (*Lótt lábú madár*) – mindenél jobban jellemzi sorait. Közösségre való irányultsága nyilvánvaló, hiszen a metaforába sűrített modell – múlt, jelen, jövő egybelátása, összeszikkasztása – nemzetiségre kiható példázatként is szolgál.

Ha emlékszünk a folyóiratban versközléssel tudatosított *költői* jelenlétére (*Igaz Szó*, 1966, 3. sz. és 1970, 8. sz.), azt is tudjuk, hogy *Lírai naplója* mily erős háttérrel adott a próza- és drámaíró akár szociografikus, akár történelmi háttérű – valósággal teli és annak szürreális mozzanatait valóságként megélt – *látomásainak*. Jóllehet valamennyire adózunk Gáll Ernő megállapításának, aki az *Anyám könnyű álmot ígér* című (sok műfajú!) remeket, kiemelve a „sajátságos” teljesítményt, szociográfiaként értékelte – az író „Pusztakamarás múltjának és jelenének bemutatását annak az *építő szándékú társadalmi önkritikának* a szolgálatába állította, amely előrehaladásunk elengedhetetlen követelménye és hajtóereje” – „*Holt-tengeri*” *jelentés* – 1970 –, nem feledhetjük a *lírai regény* leghumorosabb részében is rejlő jeremiáákat.

Mert Sütő – mi más lett volna is a „ködrétegen” átlátszó szándéka – úgy emeli érzésközelbe, „hallótávolságba” a romániai magyarságot ért gyalázatot (a család panaszáradata csaknem Jeremiás siralmaiként hat), hogy minden elterelő hadmozdulat ellenére üt is. Korbácsa természetesen szegény-legény korbács, amely a történelem és társadalom által kisiklított emberiség (nyelvi halálraítéltek) *megalázott* hétköznapijaiból fonatott, ám van annyira tág körű hasítása, hogy a szándék célba ért.

Talán a természetes, de egy cseppet kimódolt nyelvnek köszönhető – egyik rétegről Féja Géza nem kevesebbet állapított meg, mint hogy „a följegyzések sorozata tulajdonképpen rideg próza, mégis csodálatos ballada, orgonazúgású költemény” (*Műfaj születik* – 1971) –, hogy a dokumentum és mese, a rideg valóság és a társadalomrajz szikráját magában foglaló álom, vagyis minden „arra érdemes gesztus, mozzanat, szó, taglejtés megkapja a maga lírai-bölcséleti értékelését” (Bálint Tibor).

Poétikai holdudvara van minden szónak, akár mosolyintó, akár zsolozsmás az emlékező s egyúttal ítélkező gesztus. Mert a versből, *lírai fogantatásból* eredeztethető a leltározó ko-

Elhangzott a Debreceni Akadémiai Bizottságban megrendezett Sütő-émlékkonferencián, 2010. március 30-án.

[*Műhely*]

molysággal készült akta is, és a biblikus – perlő és könyörgő – panaszáradat is. Sütő „stílust és egyéniséget tudott teremteni magának már akkor – írja ugyancsak egy stílusfenomén, Bálint Tibor –, amikor a környékünkön egy sereg író még a *nyelvi Szabara* (kiemelés – Sz. L.) száraz és mélyre süppedő porában vonszolódott” (*Hétköznapiok a keresztfán* – 1970). A kor-bács, mondtuk volt, úgy csapkod, hogy néha még a vér is kiserken – ezt nevezte Gáll építő szándékú társadalmi önkritikának –, ám lehetetlen nem észre venni azt a csak a kisem-mizettek köréből jöhető *megbocsátó gesztust* (ebben is lírai tökély), amely a keresztfára feszítettek lényéből-helyzetéből következő elemi erejű kiáradással – *tisztaságával* hat (Gyümölcsoltó Gergely esete a feléje dobott késekkel). Vagyis attól (is) megejtő ez a lírai leltár, hogy az *Anyám könnyű álmot ígér* írója „a vigasztalanul befejezett dolgokra rá-rádobja az emlékezés enyhítő líráját” (Czine Mihály).

A versíró beszél itt? Sokkal inkább az, aki a versírótól – fölfedezvén a lírai szólás más módozatait – sokat tanult. Mert Sütő versként hangzó keserve – emlékezzünk csak Veres Péter szegénylegény-énekeire vagy egy kevésbé ismert *summás-dalos*, a felvidéki Morvay Gyula monoton földimáira – alig-alig üti meg a valódi líra mércéjét. Még leginkább az hat, amelyben a folsorolásszerű szegényes étlap, az egy szuszra elmondott *keserv* dominál. „Et-tünk labodalevest, / erdei salátát, gombát, / és puliszkát, hígra eresztett / szilvaízzel, mezei sóskát, / galagonyát, kökényt, káposztatorzsát, / vackort, vadcsereznyét, / dongó hasából cseppentett mézet, / vércsetojást” stb. – így a *Lírai napló* szinte egyetlen érdemleges darabja, az *Ettünk...* Csaknem négy évtizede annak, hogy rámutattam eme *lírai futam* – a szerző által megtalált – valódi helyére, hiszen a „szociográfiai” költemény, az utolsó három sor kivételével, teljes egészében beépült az életmű egyik csúcsaként értékelt esszébe, a *Nagyenyed-i fügevírágba*.

A többi vers viszont elveszett, megette az idő.

Hiába az *Itthon*, benne a hazatérő, magát az agyagos tanyavilág göröngyének tudó fájdalom – „Ritka napokon, ha szelek nem dűlják, / ordas-gondok sáserdejéből / csendes örömök párai kéklenek” – nincs az az emlékezet-szépítő szerkezet, amely eme líracsökevényt egy szintre emelné a nagyhatású, a prózában is *versbeszéddel* erezett lírai szociográfia bármely sorával. Igaz, ha csak a mondanivalót tekintjük, az ellennel való harc és a föltörekvés óhaját közvetítő *Patak vizében...* című darabnak („Ne hagyj el, pizstrángtermészet!”) valamennyire meg kell kegyelmeznünk.

S az Időhöz szóló *prédikátor* szavainak – „végy újra erős kezedbe” – ugyancsak megvan a „helyi értéke”; annál is inkább, mert a panaszolkodás, kérlelés és az önmagában bízó, hűséget valló *tevékeny*, minden áldozatra képes alkotó ígérete („gyalunak, padnak is jó leszek... stb.) valójában az Idővel azonosítható Istenhez keres utat (*Láz*). A fiatal-öreg *megfáradt*, verscím jelezte, *Sóbaja* pedig – „Harmincnyolc év a sebkötés rajtam, / s gyógyíthatatlan sajjággal lüktetsz / alatta szegény, szép gyermekkor!” – a majdani történelmi visszatekintésben is tartást adó *alapélmény* fontosságára utal (pontosabban a *kosztolányis* ízű emlékezésréteg nélkülözhetetlenségére hívja föl a figyelmet).

A költőként indult, és később csak az epikában kiteljesedő egyik prózaírónk sem vitte végig (még változataiban sem) oly következetesen (többnyire sehogy) az induláshoz kötődő lírai hangot – a már említett „summás-rokonok” Veres Péter és Morvay Gyula mellett Cseres Tibort és Somogyi Tóth Sándort illik megemlíteni –, mint Sütő András. Mindegyikük, igaz, más-más módon, jelentősen visszavett a korai stílusból, pontosabban elbeszélő művészetében nem (vagy nem nagyon) élt a líra adta lehetőségekkel.

Sütő – említettem már – azért hagyta el a verset (a versformába tördelt „költeményt”), hogy novelláiban, esszéiben és drámáiban visszatérhessen – a korábnál sokkal hatékonyabb módon – ahhoz az emlékezéssel (személyes és közösségi emlékezéssel) tarkított, a balladát, a népdalt, a siratást, a könyörgést, a bibliai vétetésű szerelmi áhítatot (*Énekek éneke*)

egyként egy komplex írói látásmód szolgálatába állító ábrázolásmódhoz, amelyben a metafora, a szimbólum, a parabolába főlshőkő zseniális „tanítómese” (*Perzsák*) egyszerre személyes és „történelmi” ízt ad a szavaknak.

Ha ez rejtezés, akkor egyben a legnagyobb nyíltság is. Bár a költő *biblikus lamentációiban* befelé ás – a személyét érintő *gyónásos* hangtól a megrendülésünk –, szinte egyetlen szava sincs, amelynek ne volna történelmi-társadalmi, fölöttébb a nemzetiségi sorban élő magyarságot érintő vonzata. Mikor Görömbei András azt írja, hogy „A Gyümölcslő Gergelyről szóló »verset« litániának nevezi az író”, egyúttal arra is figyelmeztet, hogy Sütő prózájában (az *Anyám könnyű álmot ígér* mellett ezer példát említhetnék) sosem magánjellegű vecsernyéről van szó, hiszen a Székelynek (rendes név!) hívott rokonban föllelhető – lényévé vált – *tisztaság* az egész kisebbséget jellemzi. „Magamban szoktam őt gyümölcslőtöknek nevezni, fűt-fát nemesítő hajlama meg a metszőollója miatt, mit még a zsebemben is csattogatni szokott. Már nem emlékszem: igaz-e, vagy én fogtam rá az esetet, miszerint úrvacsoravétel alkalmával – szép szenvedélyének tárgyi jeleként – zsebkendő helyett is a metszőollót húzta elő az istenes áhítat legnagyobb rémületére. Ilyenszerű poétikus tévedései...”

Kétség nem fér hozzá, a Gyümölcslő Gergelynek ajándékozott arc (és mesepéldázat) – önpórté. A *nemesítő hajlam* miatt is. S a „kertészhez” gondolható azon terrénumok – a Bethlen Gábor gondozta *Kert*, az Éden kristályfáit emberség-tanúként hívott gondolat, a Kálvin–Szervét vitában izzó párizsi padlásszoba, a gyermekcsiviteléssel zsarnokot legyőző Szuzá stb. – miatt is, amelyek szinte törvényerővel hívják az *oltó- és nyesőkéssel* jól bánó, népe-nemzetisége, tágabban: az egész emberiség nevében a gyalázat/gyalázatok fölött *ítélkezőt*. Akinek, akárcsak alteregójának, Gyümölcslőnek, lehettek „poétikus tévedései” – a „lira” mezején nemcsak fehér szőrű lovak vágattak, ám a zsarnok által kihegyezett *éles kardok* is kaszaboltak –, de az *egész* „létszimbólumként” való láttatása bőven kárpótolt a bukdácsoló lépésekért.

A „létbirizgálásról” eszmélkedő Bretter György írja: „Tűrhetetlennek érezni valamit – majd leírni ezt az érzést –, ebből még nem lesz irodalom. De ha az író létszimbólumként tudja értelmezni és ebből a valóságra vonatkozó és a dolgokkal ekvivalens léterzésű szerkezetet teremt, akkor igen. Sütő esszéi a tűrhetetlenségből teremtenek létszimbólumot” (*A hegyen túl is hegy van* – 1975). (Ahol a dialógusokat – drámákat – elemezve Bretter azt mondja, hogy az írónak „a szimbólumokról is le kell most mondania, vagyis fel kell áldoznia minden eddigi eszközét..., ott kevésbé van igaza.)

Létszimbólum mint „tűrhetetlen élet” teremtése szimbólumokkal? Az emlékezés lírája – minden *ma* mögött ott bizserég (nem szunnyad!) a jelent is aktivizálható múlt – csaknem mindig archaikus nyelvi közeget involvál. Ez áll ellen – sosem megbocsátó gesztussal – a „Szavak Nagyfejedelemsége” elleni támadásnak. Ez utóbbi veszélyre G. Kiss Valéria emlékeztetett: „Mert a mezőségi porban elnémult a nyelv, a rossz és a jó szavak összegabalyodtak. Felejtik metaforáikat az emberek, és selyemtopánkára cserélik” (*Ahol véget ér a szó...*). A vegyes, román–magyar falu, Pusztakamarás nyelvi sarában ha elvesztésre van ítélve is a metafora – ezért László, az unoka *tiündéri szavakba-védő* palástba való öltöztetése (*Engedjétek hozzám jönni a szavakat*) –, az íróban, az őrzőben kimondhatatlan bőséggel él.

Szinte mindegy is, hogy valós vagy konstruált (csak a költészet szerint – vagyis általa – meglevő) az *emlékező pozíció*, ugyanaz a metaforikus gondolkodás élteti. Ebből a szempontból a valóságban megtörtént perszopoliszi utazás történelemből a mára visszatekintő „ítélkező” lírája és ama Genfet is magában foglaló párizsi padlásszoba (Kálvin–Szervét) ütközésdialógia fölöttébb rokon. S a két – szabadjon így mondani – *egyensúlyi helyzetet* emeli tágabb érvényűvé: egyetemessé az a versszerű, valójában *létösszegző* (ne feledjük, csupán az élőnek van léte!) monológ, amely a lehajtott feje miatt oly sokszor bíralt Ábel szájá-

[*Műhely*]

ból hangzik el. A „fűszál lehajlik a szélben, és megmarad”-szerű reálpolitikusi bölcsességként? A lét csak lét – szomorú, nem az igazság – által nyerhető axióma érvényességét tudatosítva?

„Nem tudom neked elmondani, milyen nagyon szeretem azt, hogy élek. Élünk. Az óceán kellős közepében, talpalatnyi korallszigeten, fél lábon állva vulkánkódarabon, töviskosárban összegombolyítva, étlen, szomjan, bénán és vakon, pálmaágról fejjel lefelé lógatva, denevérként az ajtóra szögezve, kagylóhéjban, cethal gyomrában, medúzaként a víz alatt, vakondok-állapotban a föld alatt, gyümölcsparókaként a banán belsejében, pondróként egy állati hullában, akárhogy, akárhol vállalom az életet, csak élhessek. Meg ne haljak. Érted, Káin?” (*Káin és Abel* – Első jalkiáltás). Sütőn számon lehetett kérni – noha az író sosem azonos a lírai monológot mondó hőssel – az ilyesfajta „eltévelyedéseket” (akár az *ezer* ellenpéldáról is elfeledkezve), ám hogy minden cselekedetével-szavával ellene ment a Nagy Romlásnak, az aligha megkérdőjelezhető. Szavai – a líraiak, a drámaiak – „imádkozó célpontok a hó fehér hullámai fölött”. Lőttek is rá – lőnek is rá! – avatott és kevésbé avatott „igazságtévők”.

Stilizált mondat, aforisztikus képi nyelv, a zoltártól (Szenci Molnár Albert, Károli Gáspár) és a különféle lírai alapozású költeményektől (*Énekek Éneke; Agyagtáblák üzenete*) nyert képes beszéd, a szavakba bugyolált megmaradás-kívánás – „valamikori önmagunk hangjai a *Psalterium Hungaricum*ból – zsolozsmája? Ez utóbbiban a *kérlelő* imapóz – nyelvi poharak összekoccanása adja a zenét – Bornemisza Péter-i fullánkkal közvetíti az átkot (a nemzeti-ség-politikus író óvó-őrző „gyászbeszédét”).

„Törd meg, Uram, azoknak fogait, kik ellenünk tusakodnak; kiknek szájából mint rókalukból, büdösen jönnek elé a tisztának és illatosnak mondott szavak; torkukból mint koporsóból hengerednek elé; nézd, Uram, e nyitott szájakat! Öklendeznek, agyarkodnak, iszonyatos, sívó oroszlanok; láttukon csontjaink helyükből mozdulnak, szívünk viaszként megolvad, beleink üszkösödő sebek; felzabálnak bennünket, Uram, tömik velünk a bendőjüket, velünk és gyermekeink gyermekeivel; rendezd úgy valamiképpen, akadjunk torkukon; és ha kiköptek, vegyél a te szárnyadnak árnyékába; haragos orcádnak pusztá színe őket megemészti; ha nem óhajtanád orcádnak színét rájuk pazarolni: íjadat vedd elé, azt is megmondanók, hogy hová célozz, Uram: egyenest az álnok szemük közé; de jól nézd meg őket, formájuk és nemük változatos; dühös bikák vettek minket körül, lányaink, sírnak alattok; orrszarvúak is vannak közöttük; veszettül fújtatnak ellenünk, és bármerre nézünk: erőnk mint a cserép; nyelvünk az ínyünkhöz száradott, kezeink, lábaink átszúrva, ruháinkat a latrok széjjelosztogatták magok között. Hol késik, Uram, a bosszúállásod?” (*Engedjétek hozzám jönni a szavakat*).

Az „ínyhez száradott nyelv” ebben a lírafutamban – mert minden *kép* tágítható – a *gulágok*, életünk gulágjainak kiagyaloít és végrehajtoít éppúgy keresztfára húzza, mint a Felvidékről kitelepítettek, rabszolgapiacra hajtottak *Benes-katonáit*, illetve a Don fehér sivatagában jégbe fagyottak fölött imát sem mondó s a Trianont fejünkre hozó – van kés, amely még nem került le a torokról – „történelmet”. A nyelv emez archaikus létállapota – mert híven tükrözi a *valót* – mind közelebb visz az igazság kimondásához. Szükség van az ilyesfajta bűjtatottan-nyílt (mintha csak emlék volna évezredek „megtervezet” gyalázata) összegzésre. Mert nincs apokalipszis, amelynél ne volna rémisztőbb a megtöretést elszenvedőkben az iszonytató félelem.

Ha ismerjük az Erdélyi Zsuzsanna gyűjtötte népi imák (*Hegyet hágék, lőtöt lépék*), eme középkori, csak szájhagyományok alapján megmaradt siratók, keservesek *líranyelvét*, és a különféle, versként is értékelhető (vallásos és nem vallásos) népénekek, profán imák – *anyanyelvi kalauzok* – *bibliás* (hangulati) üzenetét, akkor nyugodtan főt hajthatunk az Istenhez forduló „nemzetiségpolitikus” Bódi Vencel (Sütő egyik alteregója) panasza előtt: „Miért ép-

[*Műhely*]

pen a mi gyerekeinket juttatod szélfúttá bogáncsok sorsára? Miért? És ha már így jársz el mivelünk, miért nem hagyod meg nekünk a kiáltás jogát legalább?” (*Advent a Hargitán*). „Ez az ima transzcendens vonatkozásai és archaikus jellege által is nagy hatású, nemzetiségi közössége elemi emberi jogaiért könyörög az Istenhez Bódi Vencel” – állapítja meg Sütő-monográfiájában Görömbei András.

A „döntőbíróhoz” – Istenhez, Mátyáshoz, az igazságoshoz stb. – szóló panaszok egy tőről fakadnak (ezért is rokon a *Nagyenyedi fügevirág* Bethlen Gábor-szólítása Kányádi Sándor *Halottak napja Bécsben* című poémájának Mátyás-királyhoz intézett imájával) –: minél mélyebb fájdalomérzettel a bennünket ért sérelmeket kimondani.

Kopogós, dokumentumokból (anyakönyvekből, leltárokból) előbányászott szavak-nevek „verssé” összeálló ismétlései éppúgy idézhetnek lírahangulatot, mint valamely Brechtre utaló song. Ám Sütő nyelvfürdője a több rétegű archaizmust táj- és népnyelvvel vegyítő, humort és zsolozsmát egyként tartalmazó *medencében* az igazi.

SZAKOLCZAY LAJOS (1941) irodalomtörténész, művészeti író. A *Kortárs* folyóirat volt szerkesztője. Legutóbbi műve: *Párbeszéd és párbeszéd* (2010).